

بررسی رابطه بینامتنی دو غزل از فخرالدین عراقی و حافظ

(مقایسه غزلی استقبال شده از فخرالدین عراقی توسط حافظ)

دکتر خدابخش اسداللهی*

سمیه کیان‌مهر**

چکیده

از جمله مقوله‌های نقد ادبی نقد نفوذ یا تأثیر و تأثر شعرا نسبت به هم‌دیگر است، ریشه‌یابی کیفیت و کشف کمیت أخذ و اقتباس مضامین و موضوعات موجود در آثار سخنوران میزان نوآوری و تقلید و تأثیرپذیری آنان را از یک‌دیگر نمودار می‌سازد و در تشخیص سبک شخصی به خواننده کمک می‌کند. البته مقایسه عظمت‌ها نه از باب تصور وجوه تشابه بلکه به منظور دریافتن تنوع تجلیات علو و جمال و به قصد شناختن طرق مختلف و ظهور تجلی نبوغ و خلاقیت است. در این مقاله حافظ در غزل (صبا وقت سحر بویی ز زلف یار می‌آورد) از غزل عراقی (صبا وقت سحر گویی ز کوی یار می‌آید) استقبال کرده است، این دو غزل ابتدا از لحاظ سبک‌شناسی لایه‌ای (آوایی، واژه‌ای، بلاغی، نحوی، ایدئولوژی)، مورد بررسی قرار گرفته است، و در آخر با توجه به نتایج به دست آمده از لحاظ بینامتنیت ژرار ژنت توضیح داده شده است که این تأثیرپذیری از کدام نوع است، و دیگر این که چرا در عین تأثیر و تأثر حافظ از عراقی از لحاظ قالب و محتوا هر کدام از دو شاعر سبک خاص و منحصر به فرد خود را داراست، به گونه‌ای که به راحتی می‌توان تمایز سبکی بین دو شاعر را متوجه شد.

واژه‌های کلیدی

بینامتنیت، استقبال، سبک‌شناسی لایه‌ای، غزل

* دانشیار دانشگاه محقق اردبیلی، گروه زبان و ادبیات فارسی. (نویسنده مسؤول)

** دانشجوی دوره دکتری زبان و ادبیات فارسی دانشگاه محقق اردبیلی.

تاریخ پذیرش: ۹۶/۱۰/۱۱

تاریخ دریافت: ۹۶/۹/۵

در این مقاله دو غزل از فخرالدین عراقی و حافظ از دیدگاه سبک‌شناسی لایه‌ای مورد بررسی قرار گرفته است، غزلی از عراقی که حافظ تأثیر پذیرفته و در عین تأثیرپذیری به خلق و آفرینش بی‌بدیل دست یافته است. یکی از ابواب مهم حافظ‌شناسی کندوکاو در کم و کیف تأثیر سخن پیشینیان بر سخن حافظ است. این بحث و فحث از یک سو اعجاب ما را به هنرمندی حافظ کاهش می‌دهد چرا که پیشینه بسیاری از مضامین و اندیشه‌ها و صنایع شعری او را در آثار پیشینیان می‌یابیم. و از سویی دیگر تعجب و اعجاب دیگری در ما بر می‌انگیزد که پی می‌بریم حافظ تا چه حد سخن‌شناس و طبعش نسبت به ظرایف آثار دیگران حساس بوده است. چنان‌که به حق مشهود است، حافظ اغلب، بلکه همه مضامین یا صنایع مقتبس از دیگران را از صاحبان اصلی آن‌ها بهتر از آن باز آفرینی و تکمیل کرده است.

حافظ بهترین غزل‌های شاعران گذشته و یا بهترین بیت‌های آنان را مورد استقبال و جواب‌گویی قرار داده است و به خلق شاهکار ادبی دست زده است به گونه‌ای که با همه این تأثیرپذیری‌ها در فوق شاعران گذشته قرار گرفته است و دیوانش مقبول خاص و عام قرار گرفته است. کلام او در همه موارد منتخب و برگزیده و مزین به انواع تزیین‌های مطبوع و مقرون به ذوق و شامل کلماتی است که هریک با حساب دقیق انتخاب و به جای خود گذارده شده است. حافظ به شعر به ویژه به غزل عراقی نظر داشته است و موید این حکم تضمین‌ها و اقتباس‌ها و همانندی‌های بسیار است که ذیلاً به آن‌ها اشاره می‌شود:

الف) تضمین و اقتباس و همانندی لفظی و معنوی

ب) برخی همانندی‌های وزن و قافیه (بیت اول هر مدخل از آن عراقی و بیت دوم از حافظ است). عراقی و حافظ از چند جهت با یکدیگر وجه اشتراک و از چند جهت وجه افتراق زیاد داشتند؛ وجه اشتراک: هر دو شاعر و متولد در ناحیه مرکزی فلات ایران بوده‌اند - هر دو شاعر قرآن را حفظ داشتند - هر دو شاعر غزلسرا بودند - هر دو شاعر صوت و آواز خوش داشتند - شعر و غزلیات هر دو شاعر در زمان خودشان در سراسر ایران در غزل‌سرایی و

بررسی رابطه بینامتنی دو غزل از فخرالدین عراقی و حافظ ❏ ۱۴۱

اشعار خوش و نغز معروف بوده‌اند. وجه افتراق: عراقی همه عمر خود را در سف رو جا به جایی از کشوری به کشور دیگر گذراند و در نهایت در غربت در دمشق درگذشت اما حافظ در تمام عمر غیر مدت کوتاهی که به یزد سفر کرده بود در شیراز ماند و در همان شهر دار فانی را وداع گفت - طرز تفکر و شیوه زندگی عراقی کاملاً روشن و مسلک و مشرب مشخصی دارد ولی نحله فکری و مشرب اعتقادی حافظ خیلی روشن نیست و از اشعارش هم چندان قابل درک نیست - عراقی غیر از غزلیات آثار دیگری هم دارد ولی حافظ غیر از غزلیات و چند رباعی و تعداد کمی قصیده اثر دیگری موجود نیست - غزلیات عراقی همه عارفانه است و سوز درونی شاعر در وصال به محبوب ازلی را نشان می‌دهد ولی غزلیات حافظ چند وجهی است و جهت مشخص از آن مستفاد نمی‌شود و هر کسی مطابق فهم و درک خود در مورد آن‌ها برداشتی دارد.

پیشینه تحقیق

در مورد سبک گفتار فخرالدین عراقی و حافظ پژوهش‌های زیادی صورت پذیرفته، اما در حیطه موضوع مقاله حاضر تا آنجایی که نگارنده اطلاع دارد موارد مشابه دو پژوهش صورت پذیرفته «پایان‌نامه مقطع کارشناسی ارشد صائب و مولوی، پژوهشگر زینب رشیدی، استاد راهنما دکتر گلی در سال ۱۳۸۱ و چایان نامه مقایسه و تحلیل سبکی تضمین‌های حافظ، پژوهشگر مهدی گراوند، استاد راهنما دکتر علی حیدری در سال ۱۳۹۳، در این مقاله سعی شده است ابتدا تأثیرپذیری حافظ از عراقی نشان داده شود، بعد به همراه بیان بسامد سبکی، دلایل تفاوت سبکی بین این دو شاعر را در عین تأثیر و تأثر مورد بررسی قرار دهد که چرا با وجود این تأثیرپذیری حافظ از عراقی در این غزل باز هم تفاوت سبکی مشاهده می‌شود.

بینامتنیت

«آثار ادبی بر اساس نظام‌ها، رمزگان، و سنت‌های ایجاد شده توسط آثار ادبی پیشین بنا

۱۴۲ □ بررسی رابطه بینامتنی دو غزل از فخرالدین عراقی و حافظ

می‌شوند. دیگر نظام‌ها، رمزگان، و سنت‌های هنری و در کل فرهنگی نیز در شکل‌گیری معنای یک اثر اهمیتی اساسی دارند. نظریه‌پردازان امروزی متن‌ها، خواه ادبی و خواه غیر ادبی، را فاقد هر گونه معنای مستقل می‌دانند. متون در واقع متشکل از همان چیزی هستند که نظریه‌پردازان اکنون آن را امر بینامتنی می‌نامند. نظریه‌پردازان ادعا دارند که، کار خوانش ما را به شبکه‌ای از روابط متنی وارد می‌کند. تأویل کردن یک متن، کشف معنا یا معانی آن، در واقع ردیابی همین معانی است. بنا بر این خوانش به صورت روندی از حرکت در میان متون در می‌آید. معنا نیز چیزی می‌شود که بین یک متن و همه دیگر متون مورد اشاره و مرتبط با آن موجودیت می‌یابد؛ و این برون‌روی از متن مستقل و ورود به شبکه‌ای از مناسبات متنی است: متن بینامتن می‌شود.» (یزدان‌جو، بینامتنیت: ۱۲).

ژرار ژنت با گسترش دامنه مطالعاتی کریستوا هر نوع رابطه میان یک متن با متن‌های دیگر یا غیر خود را با واژه جدید ترامتنیت نام‌گذاری نمود و آن را به پنج دسته تقسیم کرد که بینامتنیت یکی از اقسام آن محسوب می‌شود، بینامتنیت از نظر ژنت تقسیم می‌شود به سه دسته (بینامتنیت صریح، بینامتنیت غیر صریح، بینامتنیت ضمنی) که در این مقاله بر اساس این تقسیم‌بندی بررسی شده است.

«بینامتنیت و سبک: با توجه به آن که متن‌ها بیشترین تأثیر را بر هم‌دیگر می‌گذارند می‌توان گفت سبک محصول مطالعات و متأثر از سطح دانش نویسنده است. تحصیلات، زندگی در میان گروه‌های علمی جامعه و نوع مطالعات شخص عامل مؤثری در تکوین سبک اوست؛ گاه سبک نویسنده در اثر انس با یک متن یا یک مکتب یا نوع ادبی تغییر می‌کند. در چنین وضعیتی می‌گوییم که سبک وی متأثر از متن‌هایی است که می‌خواند. تحلیل‌گر سبک برای تحلیل چرایی تکوین سبک و تبیین نقش عناصر فردی و اجتماعی سبک ساز نیازمند دانش و اطلاعات گسترده‌ای درباره شخصیت و زندگی و شرایط تاریخی و اجتماعی عصر او و نیز گفتمان‌ها و سبک‌های زندگی وی است. بدون این اطلاعات، سبک شناس از مرحله نخست تحقیق یعنی توصیف، به دشواری می‌تواند به مرحله تفسیر و تبیین داده‌ها فراتر رود و در عمل

بررسی رابطه بینامتنی دو غزل از فخرالدین عراقی و حافظ ❏ ۱۴۳

ارزیابی که نهایی‌ترین و مهم‌ترین گام تحلیل است ناکام می‌ماند.» (فتوحی، : ۲۲۶).

هر کدام از این دو شاعر بر اساس زمان و شرایط حاکم بر روزگار خود و با توجه به جهان بینی و روحیات و میراثی که از گذشتگان به آن‌ها رسیده، دارای سبک و شیوه منحصر به فرد خود هستند، که سبب تمایز سبکی بین این دو شاعر می‌شود.

غزل فخرالدین عراقی

صبا وقت سحر گویی ز کوی یار می‌آید	که بوی او شفای جان هر بیمار می‌آید
نسیم خوش مگر از باغ جلوه می‌دهد گل را	که آواز خوش از هرسو ز خلقی زار می‌آید
بیا در گلشن ای بیدل به بوی گل برافشان جان	که از گلزار و گل امروز بوی یار می‌آید
گل از شادی همی خندد من از غم زار می‌گیرم	که از گلشن مرا یاد از رخ دلدار می‌آید
ز بستان هیچ در چشمم نمی‌آید مگر آبی	که در چشمم ز یاد او دمی صدمبار می‌آید
اگر گلزار می‌آید کسی را خوش مرا باری	نسیم کوی او خوش‌تر ز صد گلزار می‌آید
مرا چه از گل و گلزار کاندرد دست امیدم	ز گلزار وصال یار زخم خار می‌آید
عراقی خسته‌دل هر دم ز سوئی می‌خورد زخمی	همه زخم بلا گویی برین افگار می‌آید

غزل حافظ

صبا وقت سحر بویی ز زلف یار می‌آورد	دل شوریده مارا به بو در کار می‌آورد
من آن شکل صنوبر را ز باغ دیده برکندم	که هر گل کز غمش بشکفت محنت بار می‌آورد
فروغ ماه می‌دیدم ز بام قصر او روشن	که رو از شرم آن خورشید در دیوار می‌آورد
ز بیم غارت عشقش دل پر خون رها کردم	ولی می‌ریخت خون و ره بدان هنجار می‌آورد
به قول مطرب و ساقی برون رفتم گه و بی‌گه	کز آن راه گران قاصد خبر دشوار می‌آورد
سراسر بخشش جانان طریق لطف و احسان بود	اگر تسبیح می‌فرمود اگر زنار می‌آورد
عفاله چین ابرویش اگر چه ناتوانم کرد	به عشوه هم پیامی بر سر بیمار می‌آورد

لایه آوایی و موسیقایی

غزل فخرالدین عراقی

- ۱- موسیقی بیرونی یا وزن: مفاعیلن، مفاعیلن، مفاعیلن، مفاعیلن: بحر هزج سالم
- ۲- موسیقی کناری قافیه و ردیف: کلمات قافیه: یار/ بیمار/ زار/ یار/ دلدار/ بار/ گلزار/ افگار/ قافیه یار تکرار شده است، (ر) حرف روی است، (می آید) ردیف فعلی است.
- ۳- موسیقی درونی یا آرایه‌های لفظی:

واج آرایه:

در محور افقی: ۱- (ی. و. ا. ر. ب. م. د. «گ. ک»، «ص. س.»)، ۲- (م. گ. ا. ش. خ. و. ز. ی. ه. ر.)، ۳- (ب. ی. ا. د. گ. ل. ش. ن. م. و. ز. ر.)، ۴- (گ. ز. ا. ر. ی. د. ل. ن. م.)، ۵- (م. ن. ی. ا. د. ر. ش. ز.)، ۶- (ا. گ. ز. ا. ر. م. ی. و. د.)، ۷- (ا. گ. ز. ا. ر. ل. م. ی. د.)، ۸- (د. ا. ر. خ. ی. م. د.). در محور افقی تکرار واج‌ها به گونه‌ای است که این تکرار در طول بیت برخی واژه‌ها را بر ذهن متداعی می‌سازد که این واژه‌ها جزء عناصر غزلی و تصویرساز شاعر هستند. در بیت ۱- (یار، می‌آید)، ۲- (یار، زار)، ۳- (یار، زار)، ۴- (گلزار، یار، می‌آید)، ۵- (می‌آید، زار)، ۶- (گلزار، می‌آید، زار)، ۷- (می‌آید، یار، زار، گلزار)، ۸- (می‌آید، زار).

در محور عمودی: تکرار واج‌ها در طول محور ابیات به گونه‌ای است که این واج‌ها در طول محور عمودی نیز تکرار شده‌اند و تداعی‌کننده الفظی در ذهن مخاطب هستند که این الفاظ تصویرساز و مخیل‌کننده شعر عراقی هستند و شاعر برای انتقال بهتر مفهوم و تبیین و تفسیر تأثیرگذار از آرایه واج‌آرایی در طول محور عمودی استفاده کرده است. الفاظ خاص که از واج‌های تکرار شده در طول محور عمودی متداعی می‌شوند عبارتند از: (یار، زار، گلزار، گل و هم‌چنین ردیف فعلی می‌آید که در طول محور افقی همه ابیات تکرار شده است).

بررسی رابطه بینامتنی دو غزل از فخرالدین عراقی و حافظ □ ۱۴۵

جناس: ۱- (گوی، کوی)، ۲- (گل و گلزار)، ۴- (گل و گلشن)، ۸- (گوی، کوی).
سجع: ۱- (بوی، کوی)، ۵- (بار، یار)، ۸- (سویی، زخمی).
تکرار در محور افقی: ۲- (خوش)، ۳- (بوی)، (گل)، ۴- (گل)، ۵- (چشمم)، ۶- (خوش)،
(گلزار)، ۷- (گل)، (گلزار).
ردالصدرالی الابتدا: ۴- (گل). ردالصدر الی العجز: ۶- (گلزار).
ردالعروض الی الابتدا: ۸- (زخم).
تکرار در محور عمودی: ۱۲ بار تکرار کلمه گل، گلشن ۲ بار، گلزار ۵ بار، کوی ۲ بار،
تکرار کلمه زار ۵ بار، بوی ۳ بار، ۴ بار خوش، واژه دل ۳ بار، می آید ۲ بار، واژه زخم ۳ بار.
تکرار حروف مبهم نشان‌دهنده کثرت: هر ۲ بار، صد ۲ بار
هم‌صدایی: (صبا، سحر)، (گوی، کوی)، (بوی او)، (یار می آید)، (بیابی دل)، (گلزار و گل)،
(اگر گلزار)، (زخم خار)، (کوی او)، (آواز زار).
در مصراع اول در بیت ۳- (بیا در گلشن ای بیدل به بوی گل بر افشان جان).
بیت ۴-

(گل از شادی همی خندد، من از غم زار می‌گیرم که از گلشن مرا یاد از رخ دلدار می‌آید).

بیت ۷-

(مرا چه از گل و گلزار کاندرد دست امیدم ز گلزار وصال یار زخم خار می‌آید).

غزل حافظ

- ۱- موسیقی بیرونی یا وزن: مفاعیلن، مفاعیلن، مفاعیلن، مفاعیلن: بحر هزج سالم
- ۲- موسیقی کناری قافیه و ردیف: کلمات قافیه: یار/ کار/ بار/ دیوار/ هنجار/ دشوار/ زنار/
بیمار/ صوفی‌وار. قافیه مقید حرف روی (ر) است، (می آید) ردیف فعلی است. قافیه (یار) در
هر دو غزل مشترک است.
- ۳- موسیقی درونی یا آرایه‌های لفظی:

واج آرایی

در محورافقی: ۱- (ب. و. ا. ر. د. «ص. س.»)، - (ب. ا. ر. ش. ن. د. ک. م. ل. غ.)، ۳- (ا. م. و. د. ر. ش. ی. ن.)، ۴- (ر. ا. م. ش. ی. ن. و. ه.)، ۵- (ب. گ. ق. ر. ا. ن. و. د.)، ۶- (س. ش. ن. ب. ا. ر. ط. ی. و. د.)، ۷- (ب. ر. ا. چ. ی. ن. ش. م. ه.)، ۸- (ش. م. ن. ی. و. ک. د. ب. ا.) تکرار واجها در طول محور ابیات باعث تداعی واژه‌های در طول ابیات می‌شود که با تصویر و مفهوم بیت هم‌خوانی و هم‌سازی دارد: ۱- (آورد، بو)، ۲- (بار، باغ)، ۳- (آورد، روشن)، ۴- (رها، می‌آورد)، ۵- (آورد، گران)، ۶- (آورد، سراسر)، ۷- (ابرو، چین، می‌آورد)، ۸- (دیشب، آورد، منع). در محور عمودی غزل: تکرار واژه‌ها در ابیات حافظ به گونه‌ای است که کلماتی که تکرار شده‌اند متناسب با مفهوم و تصویر مخیل یک بیت است و از آنجای که تصاویر و مضامین ابیات نسبت به دیگر ابیات متفاوت است، تکرار واژه‌ها در طول محور عمودی تنها در ردیف فعلی (می‌آورد)، دیده می‌شود.

جناس: ۲- (بار، باغ)، ۳- (رو، روشن)، ۴- (رها، ره).

سجع: ۷- (بر، سر)، ۸- (صوفی، ولی)، (عجب، دیشب)، ۶- (بود، فرمود).

هم صدایی

بیت ۲- (من آن شکل صنوبر را زباغ دیده برکندم که هر گل کز غمش بشکفت محنت بار می‌آورد) هم‌چنین در این بیت (من آن) هم‌هم‌صدایی دارد.

۳- (فروغ ماه می‌دیدم زبام قصر او روشن که رو از شرم آن خورشید در دیوار می‌آورد).

۴- یکی از شگردهای حافظ برای انتقال بهتر مفهوم و تصویرسازی بازی با واژگان است:

(رها، ره، هنجار).

۵- حافظ با تخفیف (گه و بی‌گه) در تقابل واژه (راه‌گران) با نشان‌دادن شکل ظاهری

کلمات در انتقال بهتر مفهوم موفق بوده است.

۶- (طریق، لطیف)، ۷- (چین، چه)، ۸- (می‌داشتم، دیشب).

بررسی رابطه بینامتنی دو غزل از فخرالدین عراقی و حافظ ❏ ۱۴۷

تکرار در محور افقی: ۱- (بو)، ۴- (خون)، ۵- (گه)، ۶- (اگر).

در شعر حافظ تصاویر مخیل و مضامین بکر و مجزای هر بیت باعث شده که تکرار در محور عمودی همانند شعر عراقی نباشد.

ایدئولوژی در لایه آوایی

از لحاظ آوایی و موسیقایی وزن و قافیه هر دو شاعر یکسان و ردیف متفاوت است، تفاوت ردیف فعلی با بررسی لایه واژه‌ها و ایدئولوژی و مضمون و مفهوم ابیات کاملاً منطبق با هوش زبانی و نبوغ شاعرانه حافظ است، در بررسی غزل عراقی مشخص شد که تعداد واژه‌های حسی و عام بیشتر است از واژه‌های ذهنی و خاص، هم‌چنین ارجاعات صریح نسبت به ارجاعات ضمنی بیشتر است؛ اما در بررسی غزل حافظ ارجاعات ضمنی بیشتر است از ارجاعات صریح، تعداد واژه‌های ذهنی بیشتر از واژه‌های حسی به کار رفته است، هم‌چنین رمزگان عرفانی نیز در شعر وجود دارد، در نتیجه همه این عوامل باعث شده که شعر حافظ مخیل و تصویری و غیر مستقیم و ضمنی بیان شود، پس انتخاب ردیف فعلی «می آورد» به جای «می آید» که مفهوم غیر مستقیم بودن را به ذهن متداعی می‌سازد کاملاً همسو و هماهنگ با مضمون و مفهوم بیت است.

در بررسی موسیقی درونی یا آرایه‌های لفظی

هر دو شاعر بر اساس جهان‌بینی و نگرش خاص خود از آرایه‌های موسیقی درونی (در عین تکرار آرایه‌ها با بسامد یکسان) به گونه‌ای کاملاً متفاوت و خاص استفاده کرده‌اند. واج‌آرایی، جناس، سجع، هم‌صدایی، در هر دو غزل از لحاظ بسامد و نوع آرایه‌ها به طور یکسانی استفاده شده‌اند، اما نوع کاربرد این آرایه‌ها در هر دو غزل متفاوت است، البته در شعر عراقی برای موسیقایی کردن شعر از آرایه تکرار به صورت گوناگون در محور عمودی و افقی بیشتر استفاده کرده است.

لایه واژه‌ها

عراقی

واژه‌های حسی یا ذهنی: از مجموع واژه‌های به کار رفته در غزل ۸ بیتی، ۲۵ واژه حسی و ۲۱ واژه ذهنی به کار رفته است.

واژه‌های خاص و عام: در بررسی کل ابیات ۱۱ مورد اسم خاص و ۵۵ مورد اسم عام مشاهده شد.

ارجاع صریح یا ضمنی: از مجموع واژه‌های به کار رفته در غزل ۱۵ مورد ارجاع صریح و ۵ مورد ارجاع ضمنی در غزل مشاهده شد.

واژه‌های عربی یا فارسی: از مجموع ۸۹ کلمه به کار رفته در غزل ۸ بیتی عراقی ۱۰ واژه عربی است در حدود ۱۱ درصد.

کهن‌گرایی: ندارد

واژه‌گزینی عامیانگی یا تعابیر خاص: ندارد

واژه‌های عربی یا فارسی: از مجموع ۸۹ کلمه به کار رفته در غزل ۷ بیتی عراقی ۱۰ واژه عربی است در حدود ۱۱ درصد.

حافظ

واژه‌های حسی یا ذهنی: از مجموع واژه‌های به کار رفته در شعر حافظ ۳۷ واژه ذهنی و ۲۴ واژه حسی به کار رفته است.

ارجاعات صریح یا ضمنی: از مجموع واژه‌های به کار رفته در غزل ۱۰ مورد ارجاع صریح و ۲۰ مورد ارجاع ضمنی مشاهده شد.

واژه‌های عام یا خاص: در شعر حافظ ۲۱ مورد اسم خاص و ۴۰ مورد اسم عام به کار رفته است.

واژه‌گزینی عامیانگی یا تعابیر خاص: ندارد

کهن‌گرایی: ندارد

واژه‌های عربی یا فارسی: از مجموع ۱۰۴ کلمه به کار رفته در غزل ۸ بیتی حافظ ۲۵ واژه عربی است حدود ۲۴ درصد.

رمزگان: صبا، بوی زلف یار، زلف یار، مطرب، ساقی، تسبیح، زنار، جام و پیمان، صوفی وار.

ایدئولوژی در لایه واژه‌ها

با بررسی در لایه واژه‌ها مشخص شد که هر دو شاعر بر اساس جهان‌بینی و نگرش خاص خود نسبت به هستی و منطق با هوش زبانی و نبوغ شاعرانه خود اقدام به انتخاب واژه‌ها و کاربرد خاص آن‌ها کرده است، بسامد واژه‌های حسی در شعر عراقی بیشتر و بالعکس بسامد واژه‌های ذهنی در شعر حافظ بیشتر است، ارجاعات ضمنی در شعر حافظ بیشتر از شعر عراقی است، هم‌چنین رمزگان عرفانی شعر حافظ باعث شده شعر حافظ نسبت به شعر عراقی رمزی و نمادین باشد، با توجه به بسامد واژه‌های بررسی شده شعر حافظ مخیل و نمادین و مصوّر است و شعر عراقی نسبت به شعر حافظ شعری صریح با تصاویر شاعرانه مستقیم است و لایه‌های ضمنی و ثانوی و تصاویر مخیل شاعرانه حافظ را دارا نیست.

لایه بلاغی

غزل عراقی

تشبیه: ۳- (بوی یار مثل بوی گل، تشبیه مضمّر)، ۴- (رخ دل‌دار مثل گلشن، تشبیه مضمّر).

استعاره: ۷- (دست امید، استعاره مکنیه).

کنایه: ۵- (زیستان هیچ در چشمم نمی‌آید).

ایهام: ۳- (بو)، ۵- (زیاد و صد، ایهام تناسب)، ۵- (زیاد و هیچ، ایهام تضاد).

مراعات النظیر: ۱- (صبا، سحر، شفا)، (کوی یار، بو، شفای جان)، ۲- (نسیم، باغ گل،

۱۵۰ □ بررسی رابطه بینامتنی دو غزل از فخرالدین عراقی و حافظ

جلوه، ۳- (گل، گلشن، بوی یار)، (زخم، خار)، ۴- (شادی، یاد رخ دلدار)، (غم، زار، می‌گیریم)، ۵- (چشم، یاد، آب)، ۶- (نسیم کوی، خوش، گلزار)، ۷- (گل، گلزار، وصال یار)، ۸- (زخم، بلا، افگار).

حسن تعلیل: ۲- (مصراع اول). تجرید: بیت ۸

تضاد و تقابل: بیت ۴ مصراع اول تقابل، ۵- (دمی و صد، تضاد معنایی)، ۷- (گل، خار).

غزل حافظ:

تشبیه: ۲- (باغ دیده). استعاره: ۲- (شکل صنوبر)، استعاره مکنیه (تشخیص): ۳- غارت

عشقش

کنایه: ۲- (روی در دیوار آوردن)، ۸- کنایه تعریض به صوفی

استخدام: ۲- (من آن شکل صنوبر را ز باغ دیده برکندم).

نماد: صبا، مطرب، ساقی، تسبیح، زنار، جام و پیمان، صوفی.

تضاد و تقابل: ۶- تسبیح و زنار (تضاد معنایی)

مراعات النظیر: ۱- (صبا، بو، زلف یار)، ۲- (صنوبر، باغ، گل)، (دیده غم، محنت)، (گل،

شکفت، باغ)، ۳- (ماه، خورشید، روشن)، ۳- (بام، قصر، دیوار)، ۴- (بیم غارت، ره، خون)، (دل

پرخون، بیم، عشق)، ۵- (مطرب، ساقی، راه‌گران)، (قاصد، خبر، راه)، ۶- (لطف، احسان،

بخشش)، (جانان، طریق، تسبیح)، ۷- (چین ابرو، عشوه، پیام)، ۷- (بیمار، ناتوان).

ایهام: ۱- (بو)، ۵- (راه)، (گران).

عکس مجازی: بیت ۳

پارادوکس: ۲- (که هر گل کز غمش بشکفت).

مجاز: ۳- مجاز محلیه (بام قصر). تجرید: بیت ۸.

دلالت‌های ثانوی جملات:

عراقی: ۱- جمله خبری: بشارت و شادی، ۲- استفهام تقریری مصراع اول برای تاکید، ۳- جمله

امری: تشویق، ۴- و ۷- جمله خبری: تأثر و اندوه، ۶- جمله خبری: تعظیم و بزرگ داشت.

بررسی رابطه بینامتنی دو غزل از فخرالدین عراقی و حافظ ❏ ۱۵۱

حافظ: تمام جملات خبری: ۱- تعظیم و بزرگداشت، اظهار سرور، ۲- تأثر و اندوه، ۳- تعظیم و بزرگداشت، ۴- اظهار اندوه و ناراحتی، ۵- ارشاد و هدایت، بزرگداشت، ۶- تعظیم، ارشاد، تسویه و تخییر، ۷- تعظیم، ۸- خطاب به خود برای تعریض به دیگران (صوفی) طنز و استهزا.

ایدئولوژی در لایه بلاغی

از لحاظ بسامد کاربرد آرایه‌ها تفاوت چندانی بین دو شاعر وجود ندارد و تنها در یک مورد از لحاظ بسامد می‌توان این تفاوت را مشاهده کرد، در شعر حافظ نمادهای عرفانی به کار رفته است در حالی که شعر عراقی فاقد این گونه نمادهاست. البته این تفاوت که ناشی از جهان‌بینی و نگرش متفاوت هر دو شاعر است باعث ایجاد تفاوت سبکی می‌شود، و شعر حافظ را نمادین و سمبولیک کرده است. یکی دیگر از دلایل تفاوت سبکی نحوه کاربرد متفاوت از آرایه مراعات‌النظیر در شعر هر دو شاعر است در حالی که از نظر بسامد تفاوت چندانی بین این دو آرایه وجود ندارد، مراعات‌النظیرهای به کار رفته در شعر حافظ متعلق به حوزه مفاهیم متعددی است که باعث ایجاد تصاویر شعری متعددی شده‌اند و در تصویرآفرینی مفاهیم ذهنی عرفانی نقش به‌سزایی دارند، حافظ با به کار بردن این واژه‌های متناسب با هم مفاهیم ذهنی عرفانی خود را وارد حوزه تصویری این واژه‌های مراعات‌النظیر کرده است و باعث شده شعر حافظ مصور و مخیّل‌تر باشد اما مراعات‌النظیرهای شعر عراقی بیشتر کلماتی است که در طول غزل تکرار شده‌اند و تصاویر و مفاهیمی را که منتقل می‌کنند تکراری است و تصویرآفرینی شعر حافظ را ندارند. در استفاده از آرایه‌های تشبیه و استعاره و استخدام برای انتقال تصاویر شعری تفاوت بارزی مشاهده می‌شود، تصاویر شعری شعر حافظ بدیع و نو و تصاویر شعری عراقی تکراری است، ولی در بررسی از لحاظ بسامد تفاوت ندارند. از لحاظ دلالت‌های ثانوی جملات شعر حافظ نسبت به شعر عراقی غنی‌تر و پربارتر است.

عراقی

۱- عراقی در بیت اول در محور هم‌نشینی برای مصورساختن و تعظیم و بزرگداشت بوی معشوق و تأثیرگذاری آن از آرایه آنیمیسیم (جانداران‌گاری) باد صبا استفاده کرده است. هم‌چنین برای تأثیرگذاری واژه‌ها از هم‌صدایی و تکرار و سجع و جناس و برای تصویرسازی از تشبیه و مراعات‌النظیر استفاده کرده است.

۲- چینش واژه‌ها در مصراع اول به گونه‌ای است که مفهوم استفهام تقریری همراه با تجاهل العارف شاعر موثر به مخاطب منتقل شده است، در مصراع دوم با آوردن (که) جمله استفهامی را با هنرمندی به جمله خبری وصل می‌کند. هم‌چنین در کل بیت با استفاده از آرایه مراعات‌النظیر تصویرسازی کرده است.

۳- فعل امر بیا مقدم شده است در جمله، به خاطر تأکید و در کل بیت با ایجاد هم‌صدایی با واج (ب) این مفهوم فعل را به همراه واژه (بو) که تکرار شده، برای تأکید به خوبی به ذهن متداعی می‌کند.

۴- با گزینش کلمات ساختار نحوی مصراع به دو نیم مصرع تقسیم شده است، چیدمان کلمات به گونه‌ای است که این دو نیم مصراع در تضاد و تقابل یکدیگر قرار دارند.

۵- در این بیت (بستان) در تقابل (یادیار) است شاعر برای نشان‌دادن این تقابل هر دو کلمه را با حرف مخفف (ز) بیان می‌کند تا با استفاده از حرف (ز) کلیت این دو واژه (بستان و یاد یار) را در مقابل هم قرار دهد و به طور تساوی به مخاطب القا می‌کند. در کل بیت چینش خاص کلمات و گزینش واژه‌ها به گونه‌ای است که با استفاده از ظاهر کلمات و ساختار نحوی آن‌ها این تقابل و تضاد معنایی را در ساختار ظاهری کلمات هم به نمایش می‌گذارد.

۶- ساختار نحوی این بیت در قالب جمله شرطی بیان شده است، برای تأکید فعل (می‌آید) بر مفعول و صفت مقدم شده است، شاعر برای نشان‌دادن برتری کوی معشوق بر گلزار از صنعت تکرار و آرایه ردالصدر الی العجز استفاده کرده است.

بررسی رابطه بینامتنی دو غزل از فخرالدین عراقی و حافظ ❑ ۱۵۳

۷- مصراع اول به دو نیم مصراع تقسیم شده است که نیم مصراع اول به صورت استفهام انکاری به قصد تأکید، بیان شده است و بعد بلافاصله با حرف تخفیف (ک علت و بیان) چرایی امر بیان شده است. مصراع دوم با حرف تخفیف (ز) شروع می‌شود که با حرف اول (زخم) مصراع را به دو نیم مصراع تقسیم کرده برای ایجاد برجسته‌سازی و تأمل خواننده بر واژه (زخم).

۸- در این بیت شاعر با مقدم آوردن واژه (عراقی) با خطاب النفس برجسته‌سازی ایجاد کرده است، و با ایجاد هم‌صدایی و سجع و تکرار با ظاهر کلمات مفهوم خود را موزون به مخاطب منتقل می‌کند.

حافظ

ساختار نحوی و گزینش کلمات و چینش واژه‌ها بر اساس تصویرآفرینی مخیل و بر اساس اهمیت یا عدم اهمیت برخی تصویرها مقدم یا مؤخر بیان شده است.

۱- حافظ در مصراع اول همانند غزل عراقی در محور هم‌نشینی برای مصورساختن و تعظیم و بزرگداشت بوی معشوق و تأثیرگذاری آن از آرایه آنیمیسیم (جان‌دارانگاری) باد صبا استفاده کرده است. هم‌چنین برای تصویرآفرینی از ترکیب اضافی (وقت سحر) و (دل شوریده) و برای برجسته‌سازی و تأکید بر مطلب کلمه (بو) را به صورت تکرار و ایهام به کار برده است.

۲- شاعر در محور جانشینی از استعاره (شکل صنوبر) و ترکیب تشبیهی (باغ دیده) و استخدام (برکندم) برای مصور ساختن استفاده کرده تا مفهوم عرفانی خود را در قالب این تصاویر با برجسته‌سازی به مخاطب منتقل کند. در مصراع دوم شاعر با استفاده از مراعات‌النظیر تصویرسازی کرده و این تصویر مخیل را در قالب عبارت پارادوکسی و به منظور ایجاد برجسته‌سازی، به مخاطب بیان می‌کند. شاعر با استفاده از تکرار حرف (ک) در کل بیت با ایجاد هم‌صدایی مفهوم دو فعل بیت (برکنندن. شکفتن) را بیشتر به ذهن مخاطب منتقل می‌کند.

❑ فصلنامه زیبایی‌شناسی ادبی ❖ سال پانزدهم ❖ شماره ۳۴

۳- در این بیت ترکیب اضافی (فروغ ماه) مقدم شده چون شاعر می‌خواهد به مخاطب بیان کند که نور ماهی که از بام قصر معشوق روشن شده باعث شده خورشید درخشان احساس شرم کند. شاعر برای نشان‌دادن زیبایی معشوق با استفاده از مراعات‌النظیر از حوزه واژه‌های یک حوزه مفهومی برای مصور ساختن استفاده کرده است.

۴- در مصراع اول با حرف تعلیل (ز) چرایی عمل را همراه با تتابع اضافات به گونه استعاره مکنیه (جان‌دارانگاری) بیان می‌کند تا توجه مخاطب را به این موضوع جلب کند، و بعد فاعل را به صورت ترکیب وصفی بیان می‌کند، مصراع دوم را شاعر با حرف (و) به دو نیم مصراع تقسیم می‌کند تا مفهوم خود را در این نیم مصراع با دو تقسیم‌بندی بیان کند، هم‌چنین در طول بیت از آرایه تکرار جناس هم صدایی برای موزون بودن شعر استفاده کرده است.

۵- شاعر به خاطر لزوم تبعیت از مطرب و ساقی و بزرگ‌داشت مقام این دو در مصراع اول این دو واژه را مقدم آورده است، در مصراع دوم با مراعات‌النظیر و ایهام تصویرسازی کرده تا علاوه بر معنای ظاهری تصویر معنی ثانوی و ضمنی را هم به ذهن مخاطب منتقل می‌کند.

۶- چون هدف بیت سخن از بخشش معشوق است در ابتدای بیت برای تأکید بر این مطلب واژه بخشش معشوق را با قید سراسر در ابتدای مصراع آورده و در مصراع دوم با حرف ربط (اگر) با تسویه و تخییر، تضاد و تقابل ایجاد کرده می‌کند میان تسییح و زنار تا به مخاطب بیان کند که در هر صورت بخشش جانان لطف و احسان است و هیچ فرقی نمی‌کند.

۷- شاعر برای برجسته‌سازی در ابتدای بیت شبه جمله (عفاالله) و بعد فاعل (چین ابرو) را مقدم آورده و با واژه‌هایی که با هم مراعات‌النظیر دارند، در کل بیت تصویرسازی کرده است.

۸- شاعر برای انتقال بهتر مفهوم خود به مخاطب در این بیت چیدمان واژه‌ها و ترکیب‌ات را به گونه‌ای به کار برده است تا با برجسته‌سازی و تأکید تأثیر بیشتری بر مخاطب بگذارد. در ابتدا فعل (عجب داشتم) را مقدم آورده تا خواننده با تعجب ماجرا را دنبال کند بعد قید زمان را بیان می‌کند تا زمان آن مشخص شود بعد فاعل کار را به همراه عمل انجام داده بیان می‌کند، در ادامه با تقدم حرف (ولی و فعل) باز دوباره خواننده را متعجب و حیران نگه می‌دارد و

بلافاصله با آوردن حرف تعلیل (که) علت را با ایجاز و اختصار در قالب جمله تشبیهی (صوفی وار) بیان می‌کند تا در ذهن مخاطب حک و ماندگار گردد.

بینامتنیت

آوایی و موسیقایی: از لحاظ موسیقی بیرونی و کناری (وزن و قافیه) هر دو غزل یکسان و صرفاً ردیف فعلی متفاوت است. موسیقی درونی یا آرایه‌های لفظی، (واج‌آرایی، تکرار، جناس، سجع، هم‌صدایی)، در هر دو غزل از لحاظ بسامد به طور یکسانی استفاده شده‌اند، اما نوع کاربرد این آرایه‌ها در هر دو غزل براساس جهان‌بینی و هوش زبانی و نگرش خاص هر شاعر در هر دو غزل متفاوت به کار رفته است.

واژه‌های مشترک در هر دو غزل: مطلع هر دو غزل با سه واژه (صبا وقت سحر...) شروع می‌شود، هم‌چنین واژه (یار و بو) در هر دو غزل در بیت اول تکرار شده است. واژه‌های تکرار شده غزل عراقی در شعر حافظ (گل، باغ، یار، بیمار، دل) است که این واژه‌ها جز عناصر غزلی شعر عراقی است که در شعر حافظ با توجه به تصاویر مخیل متفاوت به گونه‌ای دیگر استفاده شده‌اند.

لایه بلاغی: از لحاظ بسامد کاربرد آرایه‌ها و نوع آرایه‌های استفاده شده تفاوت چندانی بین دو شاعر وجود ندارد، البته این آرایه‌های مشابه در هر دو غزل برای انتقال تصاویر شعری متفاوتی انتخاب شده‌اند، تصاویر شعری شعر حافظ بدیع و نو و تصاویر شعری عراقی تکراری است، ولی در بررسی از لحاظ بسامد تفاوت ندارند. در کاربرد آرایه‌ها تنها در یک مورد می‌توان این تفاوت را مشاهده کرد، در شعر حافظ نمادهای عرفانی به کار رفته است در حالی که شعر عراقی فاقد این گونه نمادهاست. البته این تفاوت که ناشی از جهان‌بینی و نگرش متفاوت هر دو شاعر است باعث ایجاد تفاوت سبکی می‌شود، و شعر حافظ را نمادین و سمبولیک کرده است.

لایه ایدئولوژی: مضامین مشترک عرفانی در هر دو غزل به وفور دیده می‌شود و لیکن هر کدام بر

اساس جهان‌بینی و نگرش خود این مضامین مشترک را در قالب الفاظ و ترکیب کلماتی خاص سروده‌اند که همین عامل سبب به وجود آمدن تفاوت سبکی و تمایز بین این شعرا شده است. از لحاظ فکری شعر هر دو شاعر عارفانه عاشقانه است، که در آن هم تأثیرپذیری حافظ از لحاظ معنا به خوبی مشهود است و هم خلق و آفرینش بی‌بدیل حافظ از لحاظ معنا و ظاهر به خوبی مشهود است. نکته بارز و مهم که در بررسی تأثیرپذیری حافظ از شعر عراقی به دست می‌آید این است که، غزلی که حافظ با تأثیرپذیری خلق می‌کند خیلی فراتر و برتر از غزلی است که از آن تأثیر گرفته است، حافظ در عین تأثیرپذیری از صورت و معانی شعر عراقی این مضامین مشترک را به گونه‌ای کاملاً متفاوت و مخیل و با تصویرآفرینی بیان می‌کند و علاوه بر مضامین مشترک، مضامین و درون‌مایه‌های متفاوت دیگری را هم به شعر می‌افزاید که باعث غنی‌شدن شعر حافظ می‌شود. در کل چیزی که حافظ از شعر عراقی گرفته در مقایسه با مضامین مخیل که به ما عرضه می‌کند متفاوت و بی‌بدیل است و سبک خاص حافظ باعث تفاوت و جلوه خاص شعر او می‌شود.

نتیجه

با وجود تأثیرپذیری حافظ از شعر عراقی تفاوت‌های سبکی در هر دو غزل به خوبی مشهود است به گونه‌ای که به راحتی می‌توان از سبک شخصی هر دو شاعر به جهان‌بینی متفاوت و نگرش خاص هر شاعر پی برد. در عبارات زیر ابتدا بینامتنیت (تأثیر و تأثر) حافظ از عراقی مورد بررسی قرار گرفته و سپس دلایل تفاوت سبکی هر دو غزل بیان شده است: بینامتنیت: طبق بررسی‌های انجام شده در این مقاله که در ذیل بدان اشاره می‌شود، از لحاظ مبانی بینامتنیت حافظ در این غزل از شعر عراقی تأثیر پذیرفته است:

از لحاظ آوایی و موسیقایی: موسیقی بیرونی و کناری (وزن و قافیه) در هر دو غزل یکسان و صرفاً ردیف فعلی متفاوت است. موسیقی درونی یا آرایه‌های لفظی: واج‌آرایی، تکرار، جناس، سجع، هم‌صدایی در هر دو غزل از لحاظ بسامد به طور یکسانی استفاده شده‌اند، و صرفاً آرایه تکرار در محور عمودی شعر عراقی در حوزة واج‌ها و واژه‌ها از بسامد بالایی برخوردار است. اما نوع کاربرد این آرایه‌ها در هر دو غزل بر اساس جهان‌بینی و هوش زبانی و نگرش خاص هر شاعر در هر دو غزل متفاوت به کار رفته است.

واژه‌های مشترک در هر دو غزل: مطلع هر دو غزل با سه واژه (صبا وقت سحر...) شروع می‌شود، هم‌چنین واژه (یار و بو) در هر دو غزل در بیت اول تکرار شده است. واژه‌های تکرار شده غزل عراقی در شعر حافظ (گل، باغ، یار، بیمار، دل) است که این واژه‌ها جز عناصر غزلی شعر عراقی است که در شعر حافظ با توجه به تصاویر مخیل متفاوت به گونه‌ای دیگر استفاده شده‌اند.

لایه بلاغی: از لحاظ بسامد کاربرد آرایه‌ها و نوع آرایه‌های استفاده شده تفاوت چندانی بین دو شاعر وجود ندارد، البته این آرایه‌های مشابه در هر دو غزل برای انتقال تصاویر شعری متفاوتی انتخاب شده‌اند، تصاویر شعری شعر حافظ بدیع و نو و تصاویر شعری عراقی تکراری است، ولی در بررسی از لحاظ بسامد تفاوت ندارند. در کاربرد آرایه‌ها تنها در یک مورد می‌توان این تفاوت را مشاهده کرد، در شعر حافظ نمادهای عرفانی به کار رفته است در حالی

که شعر عراقی فاقد این گونه نمادهاست. البته این تفاوت که ناشی از جهان‌بینی و نگرش متفاوت هر دو شاعر است باعث ایجاد تفاوت سبکی می‌شود.

مضامین و مفاهیم مشترک: در بررسی مفاهیم و مضامین مشترک تأثیرپذیری حافظ از عراقی به خوبی مشهود است، مضامین مشترک عرفانی در هر دو غزل وجود دارد مخصوصاً در ابیات اول تأثیرپذیری حافظ از عراقی به خوبی مشهود است. بر اساس طبقه‌بندی بینامتنیت ژرار ژنت نوع تأثیرپذیری از نوع بینامتنیت ضمنی است.

دلایل تفاوت سبکی بین دو شاعر در عین تأثیر و تأثر:

با بررسی لایه‌های سبکی در هر دو غزل مشاهده شد که تفاوت در ایدئولوژی و جهان‌بینی هر دو شاعر باعث شده است که هر دو شاعر بر اساس نبوغ شعری و هوش زبانی خود اقدام به گزینش و چینش خاصی از واج‌ها و واژه‌های شعری و تصویرسازی مخیل متفاوتی نسبت به هم‌دیگر کنند که این تفاوت‌ها با وجود همه شباهت‌ها باعث ایجاد تفاوت سبکی در هر دو غزل شده است.

از لحاظ آوایی و موسیقایی: تفاوت ردیف فعلی با بررسی لایه واژه‌ها و ایدئولوژی و مضمون و مفهوم ابیات کاملاً منطبق با هوش زبانی و نبوغ شاعرانه حافظ است، در بررسی غزل حافظ بر عکس عراقی ارجاعات ضمنی بیشتر است از ارجاعات صریح، تعداد واژه‌های ذهنی بیشتر از واژه‌های حسی به کار رفته است، هم‌چنین رمزگان عرفانی نیز در شعر وجود دارد، در نتیجه همه این عوامل باعث شده که شعر حافظ مخیل و تصویری و غیر مستقیم و ضمنی بیان شود، پس انتخاب ردیف فعلی «می‌آورد» بجای «می‌آید» که مفهوم غیر مستقیم بودن را به ذهن متداعی می‌سازد کاملاً همسو و هماهنگ با مضمون و مفهوم بیت است. در بررسی موسیقی درونی یا آرایه‌های لفظی: هر دو شاعر از آرایه‌های موسیقی درونی (در عین تکرار آرایه‌ها با بسامد یکسان) به گونه‌ای کاملاً متفاوت و خاص بر اساس جهان‌بینی و نگرش خاص خود استفاده کرده‌اند. واج‌آرایی، تکرار، جناس، سجع، هم‌صدایی، در هر دو غزل از لحاظ بسامد و نوع آرایه‌ها به طور یکسانی استفاده شده‌اند، اما نوع کاربرد این آرایه‌ها در هر دو غزل متفاوت است.

با بررسی در لایه واژه‌ها: با توجه به بسامد واژه‌های بررسی شده شعر حافظ مخیل و

نمادین و مصور است و شعر عراقی نسبت به شعر حافظ شعری صریح با تصاویر شاعرانه مستقیم است و لایه‌های ضمنی و ثانوی و تصاویر مخیل شاعرانه حافظ را دارا نیست.

لایه بلاغی: در استفاده از آرایه‌های تشبیه و استعاره و استخدام و مراعات‌النظیر از لحاظ بسامد تفاوت چندانی مشاهده نمی‌شود، ولی در نوع کاربرد این آرایه‌ها برای انتقال تصاویر شعری تفاوت بارزی مشاهده می‌شود، تصاویر مخیل شعر حافظ بدیع و نو و تصاویر شعری عراقی تکراری است. در بسامد این آرایه‌ها تنها در یک مورد می‌توان این تفاوت را مشاهده کرد، در شعر حافظ نمادهای عرفانی به کار رفته است در حالی که شعر عراقی فاقد این گونه نمادهاست و این تفاوت شعر حافظ را نمادین و سمبولیک کرده است.

لایه ایدئولوژی: از لحاظ فکری شعر هر دو شاعر عارفانه عاشقانه است، که در آن هم تأثیرپذیری حافظ از لحاظ معنا به خوبی مشهود است و هم خلق و آفرینش بی‌بدیل حافظ از لحاظ معنا و ظاهر به خوبی مشهود است. مضامین مشترک عرفانی در هر دو غزل وجود دارد مخصوصاً در ابیات اول تأثیرپذیری حافظ از عراقی به خوبی مشهود است اما در ادامه غزل حافظ مباحث عرفانی دیگری را به صورت مخیل بیان کرده، هم‌چنین در بیت آخر با خطاب به خود به صوفیان ریاکار و تزویرگر آن دوره تعریض و کنایه زده و زهد ریایی آنان را با طنز تلخ به سخره گرفته است. نکته بارز و مهم که در بررسی تأثیرپذیری حافظ از شعر عراقی به دست می‌آید این است که غزلی که حافظ با تأثیرپذیری خلق می‌کند خیلی فراتر و برتر از غزلی است که از آن تأثیر گرفته است، حافظ در عین تأثیرپذیری از صورت و معانی شعر عراقی این مضامین مشترک را به گونه‌ای کاملاً متفاوت و مخیل و با تصویرآفرینی بیان می‌کند و علاوه بر مضامین مشترک، مضامین و درون مایه‌های متفاوت دیگری را هم به شعر می‌افزاید که باعث غنی شدن شعر حافظ می‌شود. در کل چیزی که حافظ از شعر عراقی گرفته در مقایسه با مضامین مخیل که به ما عرضه می‌کند متفاوت و بی‌بدیل است و سبک خاص حافظ باعث تفاوت و جلوه خاص شعر او می‌شود.

منابع و مأخذ

- ۱- براهنی، رضا. طلا در مس. جلد اول، چاپ رشدیه، ۱۳۵۸.
- ۲- بیات، محمدحسین. مبانی عرفان و تصوف. دانشگاه علامه طباطبائی، ۱۳۷۴.
- ۳- پورجوادی، نصرالله. زبان حال در عرفان و ادبیات پارسی. تهران: انتشارات هرمس، ۱۳۸۵.
- ۴- پورنامداریان، تقی. گمشده لب دریا. تهران: سخن، ۱۳۸۲.
- ۵- خرمشاهی، بهالدین. حافظنامه. انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۸۰.
- ۶- زرین کوب، عبدالحسین. از کوچه رندان. تهران: جیبی، ۱۳۵۴.
- ۷- صفا، ذبیح الله. آیین سخن. ققنوس، ۱۳۶۴.
- ۸- صفوی، کوروش. درآمدی بر معنی‌شناسی. سوره مهر، ۱۳۸۳.
- ۹- _____، _____ . از زبان‌شناسی به ادبیات. نشر چشمه، ۱۳۸۳.
- ۱۰- سجادی، سیدضیاءالدین. مقدمه‌ای بر مبانی عرفان و تصوف. انتشارات سمت، ۱۳۷۸.
- ۱۱- سیدحسینی، رضا. مکتب‌های ادبی. نگاه، ۱۳۷۶.
- ۱۲- شمیسا، سیروس. سبک‌شناسی نظم. انتشارات فردوس، ۱۳۸۱.
- ۱۳- _____، _____ . سیر غزل در شعر فارسی. انتشارات فردوس، ۱۳۷۳.
- ۱۴- _____، _____ . معانی. تهران: میترا، ۱۳۷۹.
- ۱۵- _____، _____ . بیان. تهران: میترا، ۱۳۸۵.
- ۱۶- شفیعی کدکنی، محمدرضا. موسیقی شعر. آگاه، ۱۳۸۵.
- ۱۷- فتوحی، محمود. سبک‌شناسی. تهران: انتشارات سخن، ۱۳۹۰.
- ۱۸- فرشیدورد، خسرو. درباره ادبیات و نقد ادبی. جلد دوم. تهران: امیرکبیر، ۱۳۶۳.
- ۱۹- گلی، احمد. معانی بیان. انتشارات آیدین، ۱۳۸۷.
- ۲۰- محتشم، نسرین. کلیات فخرالدین عراقی. انتشارات زوار، چاپ سوم، ۱۳۸۶.
- ۲۱- مرتضوی، منوچهر. مکتب حافظ یا مقدمه بر حافظ‌شناسی. تبریز: ستوده، ۱۳۸۳.
- ۲۲- مسگرنژاد، جلیل. مختصری در شناخت علم عروض و قافیه. انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی، ۱۳۷۸.
- ۲۳- مطهری، مرتضی. تماشاگاه راز. انتشارات صدرا، ۱۳۵۹.